

שתי כתובות-קברים יהודיות — ארמיות מסביבות צוער

מאת י. בן־צבי

בחורף הזה נתגלו בסביבות צוער, בדרום ים המלח, שתי אבני־מצבות קטנות ועליהן כתובות יהודיות־ארמיות. אבנים אלה אינן אלא ציוני־קברים מהמאה החמישית והששית אחר ספּה־נ. הכתובות חרות ומשוחות בצבע אדום, והן מכילות, מלבד שמות הנפטרים, גם את זמן מותם המדויק ותאריכים למנין שנות החורבן ושנות השמיטה. על אחת מהן יש גם שני ציורי שתי מנורות, לולף ושרידי אתרוג. האבנים האלה מצאן ערבי מתושבי המקום בסביבה שבה נמצא בוודאי בית־קברות יהודי קדמון. יתכן שזה הוא מקומו של בית־הקברות היהודי של תושבי צוער וסביבותיה (איזור א־צאפיה) בתקופה הביזנטית. על־י החזיק טובה למר גור־אריה שהמציא לרשותי את החומר לחקירה ולפרסום ולמר פ. ברי־אדון על עזרתו בהעתקת הכתובות ובפיענוחן. הכתב הוא עברי מרובע, אופייני לתקופה הביזנטית (המאות ה' וה') שפרסמה קאול־י, לאחר שמצאה מר פיל־בי בסביבת צוער (1).

לשם השוואה נביא כאן את הכתובת של קאול־י, השייכת לשנת 364 לחורבן, היא שנת 433/4 אחר ספּה־נ:

תחנית נפשה (2)
דשאל בר [ש]לת (?) (3)
דמית בריש ירח
מרחשון משתה
קדמיתה דשמיטתה
שנת תלת מא ושתין
ורבע שנין לחרבן
בית מקדשה שלם

סמוך לצוער, בא־צאפיה, דרומית־מזרחית לים המלח, נמצאה כתובת אחרת — בלשון יוונית (4), ונראה שאף היא יהודית, ותרגומה הוא: מצבת זכרון של איניאס בן יהודה (?) שמת בגיל שמונים שנה בשנת רפ"ג בחודש אדוניוס ביום ד'. חזק, אין איש בן אלמות. בזה נעבור אל שתי הכתובות, שנתגלו החורף ליד צוער, נתחיל במאוחרת שבהן, שתצלומה ניתן בזה (לוח I). הכתובת חרותה ומשוחה בסקרה (אוכרה)

(1) A. E. Cowley, *PEF QS* 1925, pp. 207 foll. & pls. I-II; Vincent, *RB* 1928, p. 2. מרמור שטיין, קובץ ירושלים לזכר לוח, 1927, pp. 401 sqq.; ע' מ"ז; ספר הישוב, ערך צוער, ע' 6—125.

(2) אפשרית אולי גם הקריאה נפשתה, כדעת מרמורשטיין.

(3) שם האב מסופק מאוד.

(4) ספר הישוב, ערך צוער, ע' 125—126 (מ. שובח).

אדומה). אמנם, היא נטשטשה, אולם בדרך כלל היא ניכרת יפה. זוהי מצבת אבן-גיר רכה, גבהה $31\frac{1}{2}$ ס"מ ורחבה 22 ס"מ. בס"ה היא מכילה תשע שורות, ובכל שורה מי"ג עד ט"ו אותיות, פרט לאחרונה, שבה רק י"א אותיות בלבד. הכתובת מוקפה מסגרת מרובעת סביב; משני עברי הכתובת ומעליה המסגרת עשויה שני קווים מקבילים זה אל זה, וביניהם קו סכך (זיגזאג), ואילו מלמטה לכתובת המסגרת היא של קו אחד. מתחת לכתובת מצויירת באמצע מנורה גדולה בת תשעה קנים; מימינה מנורה קטנה בת שבעה (? או חמשה) קנים ומשמאלה לולב מסוגנן מאוד ולמטה מצורף אליו אחרוג (? אולי) שנטשטש. המנורות עומדות על אדנים, ששתיים מרגליהם נראות בחזית. והנה נוסח הכתובת הראשונה (המאוחרת בזמן), אשר תצלומה מצורף לזה (לוח I):

41 תחנית נפשה דאלעזר

2. בר יעקוב... דמית
3. כיום תלת בחד עשר
4. יומין בירח אלול בשת.
5. דשמיטתה דהיא שנת
6. ארבע מאה ותלתין
7. וחמש שנה לחרבנה
8. דכית מקרשה שלום
9. על ישראל שלום

המושג תחנית נפשה, הנמצא גם בכתובת שפרסמה קאולי, קשור אל מובן חניה, או מנוחה, מקום מנוחתו, או משכבו של המת. בקברי בני חזיר אנו מוצאים נפשו, וכן בתלמוד: איו עושים נפשות לצדיקים⁵, וכז'. בבית-שערים אנו מוצאים צורות שונות: בית נפש, בית נפשא, נפש, נפשא⁶. השווה גם הנוסח המקובל נוח נפש. ויש להבין תחנית נפשו של אלעזר. בשם אלעזר האלף מסופקת והרי"ש לא ניכרת לגמרי, ועל כן אין הקריאה ודאית. שם זה שכיח מאוד בתקופה הנדונה, כמו גם השם יעקוב. אחרי יעקוב חסרה מלה.

האותיות או האות אחרי בשת מטושטשות ואינן ניכרות. אולם אם נקבל את החשבון שבכתובת קאולי, ששנת 364 לחורבן היא ראשונה לשמיטה, ונוסיף עליה 70 שנה (המתחלקות לשבע) יצא לנו ששנת 434 אף היא ראשונה ו-435 היא שנייה לשמיטה, ויש לקרוא אולי בשת ב.

במלה דהיא אין הדל"ת ברורה, וכן הדל"ת במלת דבית (ש' 8). המשפט המסתיים במלים שלום על ישראל, הברכה הידועה (לפי תה"ק"ה, ה'), אופייני לכתובות שבבתי-כנסיות, ואף לכתובות שעל גבי מצבות של אותה תקופה.

אשר למנורה הגדולה, בת תשעת הקנים, יש אולי מקום לראותה כשרגא דחנוכתה התלמודית, היינו מנורה זקופה, בעלת תשעה קנים, שהכילה בשטחה

(5) ירוש' שקלים ב', ה"ז.

(6) ר' מייזלר, קדם א', ע"ע 73-74.

העליון תשעה שקעים. כנראה ראשית מציאותה של המנורה הזאת, בעלת תשעת הקנים, באמנות היהודית, כבר בתקופה הרומאית⁽⁷⁾.

נעבור לכתובת השנייה, שנמצאה אף היא באותו מקום, וזה תכנה:

1. הרה נפשתה
2. [ד]אסתר ברתה
3. דעדיו דמיתת
4. בירח שבט
5. דשתה נ דשמיט[תה]
6. שנת תלת מאון
7. ותמנ[ן] שנין לחרבן
8. בית מקדשה
9. שלום שלום
10. על⁴

על נפשתה עי' בהערותי לכתובת הקודמת.

השם אסתר מצוי למדי, ונזכר לא פעם גם בכתובות בית-שערים.

ברתה דעדיו. הוי"ו הסופית אינה ודאית, ויתכן גם שאין זו וי"ו אלא נו"ן סופית, ויש לקרוא את השם דעדיו. אם הקרי עדין נכון, הרי מקורו בעזרא (ב', ט"ו); ואם הקריאה הנכונה היא עדי, כמו שרשמנו, יש להשוותה עם השמות עדיהו (דהיי"ב כ"ג, א'); עדיה (מל"ב כ"ב, א' וכו'), עדיא (נח' י"ב, ט"ז), ויותר מזה — עם עדי טיעא⁽⁸⁾, וכן עם השם עדיה, שנפגש בין יהודי ערב (שמואל בן עדיה המשורר).

דשתה נ דשמיטתה. הג' לא ברורה, אולם עקבותיה נראים עדיין. החשבון יתאים גם לכתובת קאול'י אם נקרא את המלה הראשונה שבש' 7 — ותמנ[ן] (= ושמונים) ולא תמן = תמני (שמונה). במקרה הראשון, כשהמזדובר בשנת 380 לחורבן, שנת השמיטה היא בשנת 377 לחורבן, או 14 שנה לאחר שנת השמיטה של כתובת קאול'י, וחשבון זה לא יתאים בשום אופן לפי הקריאה תמן = שמונה.

הצורה מאון אינה מפתיעה, וכן מצינו דווקא בארמית — היהודית בארץ-ישראל⁽⁹⁾. השימוש באותיות לספירה אינו בלתי אפשרי, ובתלמוד מצאנו דוגמאות רבות לזה, וכן כבר בשקלים העבריים (שב = שנה שנייה וכו'). שלום שלום על עי ישראל, משפט סיום רגיל שמצאנו גם בכתובות-קברים יהודיות⁽¹⁰⁾, ועי' הכתובת הקודמת.

שתי הכתובות החדשות האלה שייכות למאות החמישית (450 אחר ספה"נ) ותחילת השישית (505 אחר ספה"נ), והן מעשירות את ידיעותינו העקרויות על

(7) ר' מ. ברקיס, מנורת התנוכה (ת"ש), עמ' 71 ואילך.

(8) במנח' ס"ט, ע"ב יסופר עליו כדעדי טיעא נחיתא ליה (מן העננים) רום כיוזבא

חיטי בתלתא פרסי.

(9) ר' Dalman, Grammatik d. jud.-pal. Aramäisch, S. 127

(10) ר' למשל S. Klein, Jud.-palästinisches Corpus Inscriptionum, Ss. 54 ff.

אודות דברי ימי הישוב היהודי מדרום לים המלח. זה נתקיים שם עדיין מזמן הבית הראשון, וכישוב קבוע – מימות הבית השני, מתקופת אלכסנדר ינאי אשר כבש את החבל הזה. כן נזכר ישוב זה בתקופת התלמוד במשך התקופה הרומאית והביזנטית, וכמו כן בתקופה הערבית הקדומה, כעדותו של צה"ל בן מצליח, שחי בירושלים בסוף המאה העשירית אחר ספה"נ: והיו היהודים אשר במזרח באים אל מדינת מעזיה (טבריה) להתפלל שם, ואשר במערב היו באים אל מדינת עזה, ואשר בארץ הנגב היו באים אל מדינת צוער (11).

שתי נקודות מעניינות מציינות את כתובות-הקברים האלה, שבדרום ים המלח: המניין לחורבן בית המקדש, והמניין לשמיטות. המניין לחורבן היה נהוג בדרך כלל בתקופת התלמוד ובזמנים מאוחרים יותר; כמו שמצאנו למשל בע"ז (ט', ב'): א"ר חנינא, אחר ארבע מאות לחורבן הבית, אם יאמר לך אדם, קח שדה שווה אלף דינרים בדניר אחד – לא תקח. אמנם מצאנו שהיהודים מונים גם לשטרות, הוא מנין מלכות בית הסילבקים, ולמלכות עובדי כוכבים, כפי הנראה הכוונה למניין הערים הנכריות (האליזיות) שטבעו מטבעות, ולמניין מנו תושבי סוריה וארץ-ישראל הנכרים. מצד שני מעניין הוא המניין הקבוע לשנות השמיטה. יש כנראה בזה משום ראייה נוספת לדבר, שתושבי המקום עסקו עוד במאה החמישית והשישית בעבודת האדמה, ולמניין שנות השמיטה נודעה בחקלאות חשיבות מעשית, בשמירת השנה השביעית בעבודות השדה. מתוך הספרות התלמודית יודעים אנו שהיו נוהגים בשמיטה גם אחרי חורבן הבית השני, וזכר למניין על-פי השמיטה מוצאים אנו עוד במאה ה"א אחר ספה"נ (12).

התגליות החדשות מוסיפות איפוא חוליות חדשות, המשלימות את ידיעותינו על הישוב היהודי הקבוע בדרום ים-המלח, אשר שרשיו נעוצים כאמור עוד בימי בית שני, וקצהו השני מגיע אל סוף תקופת הפטימאים; כנראה חרב ישוב זה עם כיבוש הארץ בידי נוסעיה-הצלב.

(11) ר' הרכבי, מאסף נדחים, ע' י"ג; המליץ 1879, ע' 640. ועי' גם ספרי שאר ישוב ב', ע' 22; ומאמרי ישוב היהודים בחבל אדום, ידיעות ד', ע' 99.
 (12) ר' מרמורשטיין, שם, ע' מ"ה, ובשטרות ארצישראלים – ש. אסף, מספרות הגאונים, ע' 206.